

УДК 929

СИМОН НАРІЖНИЙ: ЛЮДИНА, ІСТОРИК, ОРГАНІЗАТОР НАУКОВОГО ЖИТТЯ

А. Є. Атаманенко

(Національний університет “Острозька академія”, м. Острог)

Статтю присвячено узагальненню та вивченню внеску Симона Наріжного у розвиток української науки. На тлі біографії вченого зроблено спробу показати його особистість.

Статья посвящена обобщению и изучению вклада Симона Наріжного в развитие украинской науки. На фоне биографии учёного сделана попытка раскрыть его личность.

The article is dedicated to generalization and research of Simon Narizhnyi's contribution to the development of Ukrainian science. The author attempts to reveal the scholar's personality through his biographic background.

Ключові слова. Симон Наріжний, вчений, Музей визвольної боротьби України в Празі.

Вступ. У січні 2013 р. українська наука відзначила 115 років від дня народження відомого українського дослідника Симона Петровича Наріжного. На жаль, доволі довго його діяльність і науковий доробок були майже невідомі в Україні. У 1996 р. Симона Наріжного для України “відкрив” дослідник зі Словаччини, академік НАН України Микола Мушинка, який, цікавлячись долею празького Музею визвольної боротьби України (далі – МВБУ), написав найповнішу нині біографію вченого¹ та низку статей², доповідав на наукових форумах³. Дослідження М. Мушинки базовані на архівних матеріалах, зібраних в архівосховищах України і Праги, матеріалах, одержаних від старшої доньки Симона Петровича Наталі Жуківської, спогадах та інших джерелах. Згадувалося про нього і в енциклопедіях, виданих поза Україною⁴.

Понад 15 років тому ім'я вченого повернуто Україні. 15–16 жовтня 1998 р. в рамках Державної програми “Повернуті імена” в Полтаві з метою вшанування пам'яті Симона Наріжного проведено науково-практичну конференцію “Симон Наріжний та українська еміграція 20–30-х рр. ХХ ст. у Празі”, в якій взяли участь відомі дослідники зі Словаччини (М. Мушинка), Чеської Республіки (Й. Ржегорж) та України (П. Сохань, Л. Яковлева, С. Віднянський та ін.). У доповідях розглядалися різні аспекти життя й діяльності вченого⁵. Матеріали конференції в 1999 р. опубліковано у збірнику “Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи”⁶. Того ж року було видано другу

© А. Є. Атаманенко, 2013

¹ Мушинка М. Музей визвольної боротьби України у Празі та його директор Симон Наріжний // Международная конференция “Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонд Славянской библиотеки и пражских архивов”. – Прага, 1995. – С. 806–815; *його ж.* Музей Визвольної боротьби України та доля його фондів. – Мельбурн : Університет ім. Монаша, 1996. – С.1–80; *його ж.* Симон Наріжний – літописець української еміграції міжвоєнного періоду // Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої. – К. : Вид-во Олени Теліги, 1999. – С. 253–260.

² *Його ж.* Архіви української еміграції у Чехо-Словаччині (1917–1945): сучасний стан і місце зберігання // На службі Клію. Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 532–545.

³ Див.: Мушинка М. Симон Наріжний – літописець української еміграції ... – С. 260.

⁴ Наріжний Симон // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Шевченка, 1966. – Т. 5. – С. 1683–1684; Р. М. Наріжний Симон (Семен) // Енциклопедія української діаспори. – К.; Нью-Йорк; Чикаго; Мельбурн : Наукове товариство ім. Шевченка, Національна академія наук України, 1995. – Т. 4 (Австралія – Азія – Африка) / гол. ред. В. Маркусь. – С. 130; Antonovych M. Narizhny, Symon // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto : University of Toronto Press Inc., 1984. – Vol. III / Ed. Danylo Husar Struk. – P. 532. У статті Марка Антоновича згадано, що С. Наріжний викладав в університеті Аделаїди, але іншими даними це не підтверджується.

⁵ Врублевська В. Б. Науково-практична конференція “Симон Наріжний та українська еміграція 20–30-х рр. ХХ ст. у Празі” // Український історичний журнал. – 1999. – № 4. – С. 156–159; Посухов В. Посмертне повернення вченого-патріота // Полтавський Вісник. – 1998. – 23 жовтня. – № 43. – С. 4.

⁶ Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К., 1999. – Вип. 12. Матеріали науково-практичної конференції “Симон Наріжний та українська еміграція 20–30-х рр. ХХ ст. у Празі”. Полтава, жовтень 1998.

частину книги С. Наріжного “Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої)”⁷, в основу якої покладено уривки текстів та підготовчі матеріали вченого, що зберігається в його особовому фонді⁸ в Центральному державному архіві органів управління і влади України⁹. У книзі про С. Наріжного розповідають ґрунтовна передмова авторства О. Федорука¹⁰ і передрук доповіді М. Мушинки¹¹. Енциклопедичні гасла – статті про вченого вміщено в довідниках “Українська журналістика в іменах”¹², “Українські історики ХХ століття”¹³, його ім’я неодноразово згадується в публікаціях, присвячених Музеєві визвольної боротьби України у Празі¹⁴. 12–14 жовтня 2005 р. у столиці Чеської Республіки відбулася міжнародна наукова конференція “Музей Визвольної Боротьби України в Празі. Втрати і знахідки”, присвячена 80-літтю заснування музею, під час якої теж неодноразово згадувалося ім’я С. Наріжного¹⁵. Нещодавно в Празі за редакцією М. Мушинки опубліковано спогади доньки С. Наріжного Наталі, в яких є унікальна інформація про життя родини вченого в Україні та Чехословаччині¹⁶.

Постановка завдання. Отже, різноманітні публікації містять інформацію про вченого, але постать і його наукова творчість все ще вимагають вивчення, як і характеристика його людських якостей. Певним кроком на шляху розв’язання поставлених завдань є пропонована стаття, присвячена 115-й річниці від дня народження С. Наріжного, в якій буде зроблено спробу на основі різноманітних джерел та літератури розкрити основні моменти біографії дослідника, подати характеристику його особистісних якостей.

Результати дослідження. Симон Петрович Наріжний народився 30 січня 1898 р. в селі Сокилка на Полтавщині в православній сім’ї Петра та Варвари Наріжних¹⁷. Батьки дбали про освіту дітей, і Симон спочатку вчився у початковій школі в Сокилці (1907–1909), потім у середній Комерційній школі в Кобеляках (1910–1917). Як стверджують Т. Боряк та О. Ковальчук, майбутній вчений у 1915 р. був заарештований за звинуваченням у зберіганні й розповсюдженні забороненої літератури, що закликала до боротьби за автономію України. У 1916 р. відбувся судовий процес, на якому було визначено міру покарання – з огляду на молодий вік 8 місяців ув’язнення. У березні 1917 р. був звільнений¹⁸.

Старанний учень, С. Наріжний досконало вивчив російську, німецьку та французьку мови, самостійно подолав латину¹⁹ і в жовтні 1918 р. вступив на заочне відділення історичного відділу Полтавського історико-філологічного інституту. В інституті, який у ті часи формувався, з лекціями побували такі відомі дослідники, як М. Сумцов, Д. Багалій,

⁷ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. – К. : Видво ім. Олени Теліги, 1999.

⁸ Центральный державный архив органов управления и власти Украины (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4432 “Особовий фонд Симона Наріжного”.

⁹ Там само. – Спр. 3.

¹⁰ Федорук О. Передмова // Наріжний С. Українська еміграція... – С. 3–15.

¹¹ Мушинка М. Симон Наріжний – літописець української еміграції... – С. 253–260.

¹² Габар В. Наріжний Симон // Українська журналістика в іменах : зб. наук. пр. – Львів, 1996. – Вип. 3. – С. 223–225 ; Габар В., Вішка О. Наріжний Симон // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1999. – Вип. 6. – С. 397–399.

¹³ Ковальчук О. Наріжний Симон Петрович // Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. Серія “Українські історики”. – К.; Львів, 2003. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 234–235.

¹⁴ Заремба С. З історії Українського музею в Празі // Київська старовина. – 1997. – № 1–2. – С. 122–137 ; Лозенко Л. Празький український архів: історія і сьогодення // Архіви України. – 1994. – № 1–6. – С. 18–30 та ін.

¹⁵ Палиєнко М. Міжнародна конференція “Музей Визвольної Боротьби України в Празі. Втрати і знахідки” // Український історик. – 2005. – Т. ХЛІІ. – Ч. 2–4 (166–168). – С. 304–308.

¹⁶ Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин) / Наталя Наріжна. – Прага : Sdružení ukrajinek v České republice, 2010. – 99 с.

¹⁷ “Біографічні відомості” С. Наріжного. (Рукопис. Архів Українського історичного товариства).

¹⁸ Боряк Т., Ковальчук О. Наріжний С. П. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://history.org.ua/?termin=Narizhnyj_S.

¹⁹ Мушинка М. Симон Наріжний – літописець української еміграції... – С. 254.

В. Веретенников, а постійно викладали В. Щербаківський, Н. Мірза-Авак'янц, Г. Ващенко, М. Йогансен, І. Капустянський, С. Таранущенко та ін. У 1920 р., з приходом більшовицької влади, заклад було перейменовано в Інститут народної освіти (ІНО). У ньому перестали викладати “буржуазні” професори, а серед студентів розпочалася “перереєстрація”, яка фактично стала “чисткою” студентства у потрібному владі напрямі.

Ще зі шкільного віку С. Наріжний визначався своїми національними поглядами, був одним зі співробітників київського часопису “Рада” та “Полтавського дня”, а з 1919 р. працював редактором української полтавської газети “Рідне слово”. У 1921 р. він перейшов працювати секретарем до Полтавського кооперативного технікуму. 29 серпня 1921 р. одружився зі студенткою Іриною Сачавець, яка походила зі старої дворянської родини. У липні 1922 р. у молодого подружжя народилася доня Наталка. В умовах радянських репресій небезпідставною стала реальною небезпека арешту, і восени цього ж року родина Наріжних з малою дитиною і мамою Ірини була змушена покинути Україну та виїхала до Праги, де вже від 1921 р. перебував старший брат Симона Олександр. У 1922 р. Симон одержав так званий Нансенівський паспорт за номером 440 (30–31)²⁰ і остаточно оселився в Чехословаччині.

Уже в листопаді 1922 р. Симон Наріжний став студентом філософського факультету Карлового університету, де його професорами були відомі вчені Любор Нідерле, Ченек Зібрт, Богуслав Грозний, Ярослав Бідло та ін.²¹ П'ятирічний курс навчання закінчив за два роки, що було рідкісним явищем. Більшість українських студентів обирала для навчання Український Вільний Університет (далі – УВУ), який був одним із провідних осередків українського наукового життя та освіти. З 1922/23 навчального року студентом його філософського факультету став і Симон Наріжний, де відвідував лекції та семінари видатних українських вчених Дмитра Антоновича, Дмитра Дорошенка, Василя Біднова, Олександра Колесси, Івана Мірчука, Степана Рудницького та інших, з частиною яких пізніше довгі роки підтримував добрі стосунки. За чотири роки він прослухав 149 семестрових курсів лекцій та семінарів, що теж було винятковим у системі української вищої освіти²².

Навчаючись у Празі, С. Наріжний з родиною мешкав спочатку в так званому Уезді над Леси, пізніше – у Лазне Клановіце, Добржиховицях, нарешті – в Празі. Одного року влітку родина виїхала до Олександра Наріжного в Зарічево²³.

Як стверджує М. Мушинка, вже з перших днів навчання у Празі Симон Наріжний став авторитетним провідником студентського руху, з ініціативи якого у квітні 1923 р. було скликано загальні збори студентів і професорів УВУ з метою обговорення перспектив дальшого розвитку університету²⁴. На противагу загальноприйнятій думці про тимчасовість існування університету, він у своїй промові на цих зборах стверджував, що радянська влада в Україні завдяки брехні й терору буде зміцнюватися і це потрібно враховувати²⁵. Він пропонував перенести діяльність УВУ на Закарпаття, яке було в той час частиною Чехословаччини. Якість наведеного молодим доповідачем матеріалу та аналіз ситуації в наш час високо оцінили дослідники²⁶.

Для утримання родини навчав дітей і принагідно служив в українських просвітніх і кооперативних установах²⁷. 30 листопада 1927 р. став шістнадцятим доктором філософії, що здобув цей науковий ступінь в УВУ²⁸, захистивши дисертацію на тему: “Гетьмануван-

²⁰ “Біографічні відомості” С. Наріжного...

²¹ *Мушинка М.* Музей Визвольної Боротьби України в Празі та доля його фондів: історико-архівні номери – С. 5.

²² *Його ж.* Симон Наріжний – літописець української еміграції... – С. 255.

²³ *Наріжна Н.* Дитячими очима (Спомин)... – С. 13–17.

²⁴ *Мушинка М.* Симон Наріжний – літописець української еміграції... – С. 255.

²⁵ Там само.

²⁶ *Шафовал М.* Історичний огляд і питання початків // *Universitas Libera Ucrainensis: 1921–2011* / упорядн. : Пацке У., Шафовал М., Яремко Р. – Мюнхен, 2011. – С. 4.

²⁷ “Біографічні відомості” С. Наріжного...

²⁸ Український Вільний Університет в Празі в роках 1921–1931. – Прага: Державна друкарня в Празі, 1931. – С. 191; також: *Universitas Libera Ucrainensis: 1921–2006.* Український Вільний Університет. Серія : *Varia*, ч. 52 / упорядники Микола Шафовал і Роман Яремко. – Мюнхен, 2006. – С. 218.

ня Виговського, Хмельниченка та Тетері”²⁹. Один із рецензентів його докторської праці, відомий український історик Дмитро Дорошенко високо цінував науковий таланти С. Наріжного, про що писав у листі до В. Липинського: “... На мою думку, він найспосібніший з усіх слухачів, яких я мав. Він багато працював, а як докторську дисертацію представив велику трьох-томову монографію про Виговського (стаття в “Записках” є лише уривком з неї). Тепер він пише таку ж монографію про П. Дорошенка...”³⁰ Видатний вчений завершив характеристику словами: “Як людина, він здається мені симпатичним: культурний, коректний, працьовитий. ... Живучи в злиднях, ніколи не бідкався і не нарікав. Думаю, що з нього будуть люди. Коли б я почував, що маю право називати його своїм учнем (в умовах еміграційного життя я мало міг йому дати, він більше сам здобував знання), то я би пишався таким учнем”³¹.

Д. Дорошенко запропонував С. Наріжному посаду старшого асистента на своїй кафедрі української історії “як стипендиста”, і стипендію як виняток затвердило Міністерство освіти Чехословаччини³². Майже одночасно подібну пропозицію молодий учений одержав у Карловому університеті від професора Ярослава Бідла. Прийнявши обидві пропозиції, пізніше, з габілітацією на доцента (1933 р.) та на професора (1938 р.) УВУ, він основним місцем своєї праці вибрав кафедру української історії українського університету. До того, в 1928–1932 рр., читав лекції у Високому педагогічному інституті ім. Драгоманова в Празі³³, де спочатку заміщав О. Шульгіна під час відпустки останнього протягом двох семестрів³⁴. Листувався з провідними українськими вченими, обговорюючи різноманітні наукові проблеми³⁵. Брав участь у підготовці “Української загальної енциклопедії” (Львів – Станіслав – Коломия, 1930–1935)³⁶.

В УВУ до кінця перебування університету в Празі він викладав історію України, всесвітню історію, мав навчальні курси з феодалізму у Східній Європі, історії Східної Європи, про Харків, Київ та Одесу³⁷ як осередки науково-історичної праці, а також про українську еміграцію та її культурну працю. Ці лекції пізніше лягли в основу його відомої книги³⁸. За спогадами одного зі студентів УВУ, відомого українського історика Марка Дмитровича Антоновича, лекції Симона Наріжного вирізняли “гідне й об’єктивне з’ясування теми та обережність у висновках... Свій курс історії України Симон Петрович будував так, що протягом чотирьох років студенти мали змогу ознайомитися з основними фактами історії і отримати вказівки, де варто далі шукати матеріали про темні, недостатньо вивчені її про-

²⁹ Одноименний рукопис, датований 1926 р., зберігається в особовому фонді С. Наріжного: ЦДАВО України. – Ф. 4432. – Спр. 1.

³⁰ Лист Д. Дорошенка до В. Липинського від 26 серпня 1928 р. // Вячеслав Липинский. Архив. – Філадельфія, 1973. – Т. 6. Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського / ред. Іван Коровицький. – С. 311.

³¹ Там само.

³² Там само.

³³ ЦДАВО України. – Ф. 3972. – Оп. 1. – Спр. 152. – Арк. 31 зв.; також “Біографічні відомості” С. Наріжного ...

³⁴ Лист Д. Дорошенка до В. Липинського від 26 серпня 1928 р. // Вячеслав Липинский. Архив... – С. 311.

³⁵ Листування С. Наріжного зберігається в його особовому архіві: ЦДАВО України. – Ф. 4432. – Спр. 10. Вірогідно, його листи можна знайти і в інших архівних збірках, зокрема див.: Архив Івана Крип’якевича. Інвентарний опис / упорядн. Ярослав Федорук. – К.; Львів, 2005. – С. 159–160.

³⁶ Боряк Т., Ковальчук О. Наріжний С. П. ...

³⁷ У своїх “Біографічних відомостях” С. Наріжний не згадував про курси, пов’язані з Києвом та Одесою як осередками науково-історичної праці. Про це згадується: *Потульніцький В.* Суспільно-політичні науки в Українському Вільному Університеті в Празі (1921–1945) // Український Вільний Університет (1921–1996). Наук. зб. конференції, присвяченої 75-й річниці заснування УВУ. Прага, 29–30 листопада 1996 р. – Прага, 1998. – С. 21.

³⁸ Антонович М. Симон Петрович Наріжний (машинопис). Архив Українського історичного товариства (далі – УІТ). – Ф. Марка Антоновича. – Спр. “Праці”.

блеми”³⁹. За згадкою доньки історика Наталі Жуківської, її тато викладав “дуже сухо і для “звичайних” студентів нецікаво”⁴⁰. При цьому Марко Дмитрович був “єдиний вірний студент” С. Наріжного⁴¹, який майже одночасно вчився у Карловому університеті (й міг оцінити якість викладання), брав активну участь у громадсько-політичному житті й писав поезії під псевдонімом М. Асканич. Родини Наріжних і Антоновичів у 1930-х – першій половині 1940-х рр. мешкали в одному будинку (Музею Визвольної Боротьби України) в Празі й відносини між ними були дуже близькими і теплими.

В УВУ С. Наріжний пройшов практично всі сходинки кар’єри викладача: був доцентом (1932–1935), доцент-суплентом (1936–1937), надзвичайним професором (1937), звичайним професором (1938–1945)⁴².

У 1923 р. в Празі з ініціативи і під головуванням Дмитра Антоновича було засновано Українське Історично-Філологічне Товариство. Симон Наріжний з 6 грудня 1927 р. був його членом-співробітником, з 6 листопада 1928 р. – дійсним членом⁴³. З 1929 до 1944 р. він працював у Товаристві секретарем. До 1940 р. Товариство влаштувало 404 засідання, на яких вислухали 611 доповідей. З них 61 доповідь мав Симон Наріжний⁴⁴, частину яких було опубліковано окремими брошурами (про Володимира Антоновича, Миколу Василенка, Василя Біднова, Якова Шульгина, літопис Григорія Грабянки тощо). Він став також автором праць про Харківське Історично-Філологічне товариство⁴⁵, Одеське Товариство історії та старожитностей⁴⁶, Українське Історично-Філологічне Товариство в Празі⁴⁷ та ін.). Як секретар Українського Історично-Філологічного Товариства, від 1928 р. подавав на засіданнях щорічні звіти про його діяльність, які також друкував у журналі “Тризуб”⁴⁸. У 1932 р. був секретарем Організаційної комісії Другого українського наукового з’їзду в Празі.

Талановитий вчений, який знав кілька іноземних мов, на основі доступних матеріалів написав наукові дослідження “Московська служба Івана Виговського”⁴⁹, “Полтавський університет”⁵⁰, “Мусульманське середньовіччя”⁵¹, “Ярослав Голь”⁵², “Судівництво й кари на Запоріжжі”⁵³, “Маршрути московських посланців на Україні в другій половині XVII віку”⁵⁴, “Прийняття московських посланців на Україні в українській державі XVII віку”⁵⁵,

³⁹ Там само.

⁴⁰ Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин) ... – С. 65.

⁴¹ Там само.

⁴² Universitas Libera Ucrainensis: 1921–2011 / упорядн.: Пацке У., Шафовал М., Яремко Р. – Мюнхен, 2011. – С. 286.

⁴³ Річне справоздання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік восьмий (1930–1931). – Прага, 1931. – С. 26–30.

⁴⁴ Наріжний С. 15 літ діяльності Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі (1923–1938). – Прага, 1940. – С. 12.

⁴⁵ Харківське Історично-Філологічне Товариство. – Прага: Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, 1944.

⁴⁶ Наріжний С. Одеське Товариство Історії й Старовини // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. – Прага, 1942. – Т. 4. – С. 215–233.

⁴⁷ Його ж. 15 літ діяльності Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі (1923–1938) ... Див. також: його ж. Українська наука на еміграції: 15 літ праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі (1923–1938) // Збірник Українського наукового інституту в Америці. – Сент Пол; Прага, 1939. – С. 244–250.

⁴⁸ У “Тризубі” ці повідомлення С. Наріжний поміщав на прохання Василя Олексійовича Біднова (секретаря Товариства) або Дмитра Володимировича Антоновича (голови). (Записка Марка Антоновича. Архів УІТ).

⁴⁹ Наріжний С. “Московська служба” Івана Виговського // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1928. – Т. 149. – С. 117–139.

⁵⁰ Його ж. Полтавський університет. – Париж, 1930.

⁵¹ Його ж. Мусульманське середньовіччя. – Прага, 1931. (Мімеографія).

⁵² Його ж. Ярослав Голь. – Прага: Чесько-українська книга, 1931. – Вип. 7.

⁵³ Його ж. Судівництво і кари на Запоріжжі. – Прага, 1939.

⁵⁴ Його ж. Маршрути московських посланців на Україні в другій половині XVII віку. – Прага: УВУ в Празі, 1942.; також у: Науковий збірник Українського Вільного Університету у Празі. – Прага, 1942. – Т. 2. – С. 260–275.

“Слов’янський огляд” і україніка в ньому”⁵⁶, “Гадяцька умова в світлі української історіографії”⁵⁷, “Українська преса” та ін. Ним був опрацьований розділ “Історія України до 1648 року” в “Українській загальній енциклопедії” (Львів). На жаль, науковий доробок Симона Наріжного все ще вимагає докладного аналізу. Його праці, крім видань Історично-Філологічного Товариства в Празі, Музею Визвольної Боротьби України та УВУ, друкувалися в періодиці (“Тризуб”, “Книголюб”), у видавництвах Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, “Чесько-українська книга” та ін. Він друкував праці у збірниках і записках різних наукових установ та УВУ, остання з опублікованих прижиттєвих статей вийшла в журналі “Український історик” (США), але сьогодні все ще не існує хоча б відносно повної бібліографії вченого. Частина праць С. Наріжного залишилася в рукописі і зберігається переважно в архівах України, Чехії, США та в приватному архіві доньки вченого Наталії в Австралії. Рукопис з останньої архівної збірки, присвячений Дмитрові Антоновичу, було опубліковано у збірці матеріалів конференції з нагоди 80-ліття Музею визвольної боротьби України в Празі, що відбулася в Чехії у 2005 р.⁵⁸ Крім того, вчений став автором ґрунтовних описів музейних колекцій, що зберігалися в Музеї, які використовують дослідники для реконструкції колишніх фондів⁵⁹.

Музей визвольної боротьби України в Празі, в якому він почав працювати від 1930 р., став справою життя для С. Наріжного. Музей було засновано з ініціативи групи професорів УВУ Д. Антоновича, С. Смаль-Стоцького, І. Горбачевського та ін. у 1925 р.⁶⁰ Головною метою було зібрати музейні та архівні матеріали, які перебували поза межами України, щоб зберегти їх від знищення⁶¹. Директором Музею обрано відомого історика мистецтва Дмитра Антоновича. Для опіки над Музеєм було створено Товариство “Музей Визвольної Боротьби України”, яке очолив також професор УВУ Іван Горбачевський.

В умовах позитивного ставлення чеського уряду Томаса Г. Масарика до українців було вирішено, що Музей існуватиме як українська національна інституція, на кошти жертв української громади, що, власне, протягом довгих років вдавалося, хоча коштів не завжди вистачало. Люди й організації почали передавати експонати та архівні матеріали до Музею⁶². Жертводавцями були різні особи, до яких у 1929 р. долучився український американський підприємець Григорій Каленик-Лисюк (Василь Лепикаш, 1889–1980⁶³), який зобов’язався щорічно до власної смерті давати на Музей по 300 доларів, що чесно виконував до 1939 р. Це дало можливість орендувати нове приміщення для Музею на першому етапі його існування.

Із накопиченням більшої кількості музейних матеріалів постала потреба окремого будинку. Вирішили побудувати так званий “Український дім”, складовою частиною якого мав стати Музей. С. Наріжний присвятив справі збиранню коштів значний час, бо укладав

⁵⁵ *Його ж.* Прийняття московських посланців на Україні в українській державі XVII віку. – Прага : Видання Високого педагогічного інституту, 1932.

⁵⁶ *Його ж.* “Слов’янський огляд” і україніка в ньому. Відбитка з “Книголюба” за 1930 і 1931 рр. – Прага : Видання Товариства прихильників української книги в Празі [1931].

⁵⁷ *Його ж.* Гадяцька умова в світлі української історіографії // Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі, присвячений панові президентові Чехословенської Республіки Т. Г. Масарикові для вшанування 80-х роковин його народження. – Прага, 1930. – Ч. II. – С. 124–139.

⁵⁸ *Його ж.* Професор Д. В. Антонович // Музей Визвольної Боротьби України. До 80-ї річниці заснування. Зб. матеріалів конференції (Прага, 12–14 жовтня 2005 р.) / упор. Дагмар Петішкова. – Прага, 2006. – С. 277–282.

⁵⁹ Див. : Пеленська О. Образотворча україніка в збірці Музею визвольної боротьби України в Празі: спроба реконструкції // Музей Визвольної Боротьби України. До 80-ї річниці заснування. – С. 157–182.

⁶⁰ Про Музей та його фонди існує низка досліджень, зокрема : Мушинка М. Музей Визвольної боротьби України та доля його фондів. – Мельбурн : Університет ім. Монаша, 1996 ; Палієнко М., Срібняк І. Музей Визвольної Боротьби України у Празі (1925–1948): Створення, діяльність, доля архівної колекції // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2000. – Вип. 2. Архівознавчі читання. – С. 35–47 ; Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). – К. : Темпора, 2008. – С. 174–215 та ін.

⁶¹ Палієнко М., Срібняк І. Музей Визвольної Боротьби України у Празі... – С. 37.

⁶² Там само. – С. 39.

⁶³ Там само. – С. 42.

різноманітні звернення, вів листування із сотнями жертводавців, старанно фіксуючи їх імена в облікових книгах та публікуючи їх у “Вістях МВБУ”, яких до 1939 р. було видано 20 випусків⁶⁴. Втім, так і не зібравши достатньо коштів, які приходили як пожертви українців переважно із США і Канади, на побудову нового будинку, у 1938 р. приміщення купили, відремонтували і пристосували під Музей, офіційне відкриття експозицій котрого відбулося 29 червня 1939 р.

Багато зусиль у зв’язку з купівлею та ремонтом будинку Музею, разом із Дмитром Антоновичем, відомим українським меценатом і філателістом Євгеном Вировим, Іваном Горбачевським, Степаном Смаль-Стоцьким та іншими докладав і Симон Наріжний, який не лише готував різноманітні документи, пов’язані зі збиранням коштів, а також безпосередньо брав участь у реконструкції приміщень. Крім того, він скрупульозно працював над описом музейних матеріалів, підготовкою виставок. І хоча С. Наріжний, який був заступником директора, і директор Музею Д. Антонович вважалися “штатними” співробітниками, вони не брали плати за свою працю, заробляючи педагогічною діяльністю, тому що Музей утримувався з пожертв⁶⁵. П’ятнадцятиліття Музей зустрів серією з десятих тематичних виставок, сформованих на основі власних фондів, у підготовці яких чи не головну роль відігравав С. Наріжний⁶⁶. Увіковічнити матеріали з фондів Музею його управа вирішила також низкою ґрунтовних узагальнюючих публікацій. Це завдання мав виконати С. Наріжний, який уже в 1940 р. підготував до друку перший том “Студій Музею Визвольної Боротьби України” – працю про українську еміграцію⁶⁷. Видане в 1942 р. дослідження про культурну працю української міжвоєнної еміграції є найоб’ємнішою і найґрунтовнішою працею С. Наріжного, яку донині використовують дослідники ледве не як джерело. Ґрунтовно написана, з численними фотографіями (830), незважаючи на певні критичні зауваження, на нашу думку, значною мірою викликані якимись позанауковими причинами⁶⁸, – книга стала одним із важливих видань для дослідника міжвоєнної еміграції в Європі. Але в науковій літературі можна зустріти зауваги про те, що її використали органи радянської контррозвідки в 1944–1945 рр. у Чехословаччині⁶⁹. Ця теза має початок у твердженні одного з колишніх директорів Музею Володимира Дорошенка, опублікованому в статті “Мої взаємини з проф. Д. Дорошенком” у газеті “Свобода” в 1952 р.

Симон Наріжний знав про існування цієї думки. В одній зі своїх праць він розкриває своє (власне і своїх колег) бачення місця книги в процесі репресій радянських спецслужб проти українських емігрантів у Празі. Він згадує про зацікавлення книгою і змістом її другого тому радянського “генерала Горшкова”⁷⁰ і пояснює, що “в культурно-науковій діяльності української еміграції не було, й не могло бути, нічого скритого, таємного, – про ту діяльність своєчасно публікували докладні звіти дотичні установи й окремі діячі”⁷¹. Цитуючи звинувачення В. Дорошенка щодо використання його книги радянськими слідчими, зокрема, під час арешту відомої української діячки Зінаїди Мірної, Симон Петрович зауважив, що сама Мірна йому розповідала про її допити, і ніхто під час них їй не згадував книги⁷². На жаль, думки про використання видання радянською контррозвідкою з метою по-

⁶⁴ Мушинка М. Симон Наріжний – літописець української еміграції ... – С. 257.

⁶⁵ Міяковський В. Дмитро Антонович. – Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1967 (серія “Українські вчені”). – С. 34.

⁶⁶ Мушинка М. Симон Наріжний – літописець української еміграції ... – С. 257.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Мицюк О. Українська еміграція // Пробоєм. – 1943. – Рік. 10. – Кн. 4 (117). – С. 246–251.

⁶⁹ Мушинка М. Симон Наріжний – літописець української еміграції ... – С. 253 ; Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ ст.). – К.; Нью-Йорк : Українське Історичне Товариство ; Центр українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2006. – С. 23.

⁷⁰ Наріжний С. Як рятували Музей Визвольної Боротьби України // Матеріали до історії Музею ВБУ в Празі. – Цюріх, 1959. – Вип. 3. – С. 61–65.

⁷¹ Там само. – С. 65.

⁷² Там само. – С. 408–409.

шуку діячів української громади в Чехії та Польщі є слухними⁷³, хоча сьогодні не маємо офіційних документів, що б заперечували чи підтверджували факт використання книги радянськими спецслужбами. Зрозуміло, що при виданні книги Симон Наріжний та його колеги не передбачали подібних наслідків. З певністю можемо стверджувати, що Симон Наріжний став добрим реалізатором колективного задуму увіковічнення пам'яті про культурну роль українців у Чехії, Польщі та інших країнах.

Книга була видана як перший том серії “Студії Музею Визвольної Боротьби України” на кошти значної кількості жертводавців, частина яких (Д. Антонович, Мих. Антонович, Д. Антончук, М. та Ю. Добриловські, Н. і Д. Козацькі, З. Мірна, І. Мірчук, П. Россіневич-Щуровський та С. Сірополко⁷⁴) стали й безпосередніми консультантами. Симон Петрович у слові “Від автора” згадує, що задум такого видання належав покійному професору Олександрові Лотоцькому, і його планувалося здійснити в Українському Науковому Інституті у Варшаві, але з різних причин це не вдалося. Рішення видати книгу належало колективу Музею, а “зорганізував” її видання один із провідних членів Товариства Музею Євген Вировий. Подати велику кількість ілюстрацій як необхідний елемент книги було бажанням автора, яке підтримала значна кількість людей, котрі передавали для використання і друку матеріали зі своїх архівів та фотографії⁷⁵. Книга готувалася для збереження здобутків українців у міжвоєнній Європі.

Арешт, хоч і нетривалий, директора Дмитра Антоновича на початку війни призвів до закриття Музею, що вдалося значними зусиллями подолати. Коли ж Дмитро Володимирович важко захворів наприкінці літа 1944 р., директором було обрано Володимира Дорошенка, а Симон Наріжний залишився його заступником. У цей час в Музеї співпрацювали науковці з різних хвиль еміграції, в тому числі й нові емігранти з радянської України. Серед них і відомий український архівіст, у подальшому засновник архіву та один з ініціаторів створення Української Вільної Академії Наук Володимир Міяковський, про якого С. Наріжний згодом написав невеликі спогади⁷⁶. Під час війни та окупації Праги німцями Симон Наріжний жодного разу не вивісив німецького прапора на будинок Музею, відмовився від пропозиції “Остміністеріюму” написати працю про політичну діяльність української еміграції та про українсько-німецькі взаємини, намагався не впускати у фонди Музею агентів гестапо⁷⁷.

14 лютого 1945 р. сталася трагічна подія – на будинок Музею впала бомба, яка знищила чверть будівлі разом з усім, що там було. Загинула родина сторожа будинку, а сім'ї Антоновичів та Наріжних, які там мешкали, залишилися без даху над головою. Будинок став непридатним для зберігання музейних експонатів, і їх довелося терміново вивозити в Клементинум та Архів Міністерства внутрішніх справ. У квітні 1945 р. було скликано загальні збори Товариства Музею, де новим директором обрано В. Бірчака, а заступником – М. Добриловського.

З наближенням радянських військ до Праги весною 1945 р. більшість українців виїхала на Захід. С. Наріжний не покинув Праги, бо не міг залишити матеріали Музею напризволяще. З приходом радянських військ було заарештовано і вислано до Сибіру директора Музею В. Бірчака, його заступника М. Добриловського та багатьох інших членів Товариства. Євген Вировий покінчив життя самогубством під час “візиту” до нього представників відповідних радянських спецслужб. Наріжний же розпочав довгу боротьбу за Музей з

---

⁷³ *Заремба С.* З історії Українського музею в Празі. – С. 127. Цю інформацію підтвердив зі слів батька і син одного з провідних діячів українських Визвольних змагань Дмитра Ісаєвича відомий український історик Ярослав Ісаєвич (Електронний лист Я. Ісаєвича до Л. Винара. Липень 2007. Архів УІТ).

⁷⁴ *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Львів; Кент; Острог, 2008. – Частина перша. – Друге видання. – С. 7.

⁷⁵ Там само. – С. 7–8.

⁷⁶ Текст зберігається в архіві УІТ.

⁷⁷ *Мушинка М.* Музей Визвольної боротьби України та доля його фондів ... – С. 25.

чехословацькою та радянською владами. Не зупиняючись у ній перед різними загрозами, після арешту матеріалів МВБУ радянською контррозвідкою, він мав сміливість звертатися зі скаргами до чехословацьких та радянських установ і написав кілька листів до Сталіна, що на певний час допомогло. Заборону на діяльність Музею зняли, його діяльність вдалося навіть певною мірою легалізувати. Вдалося відновити Товариство Музею. 28 квітня 1946 р. відбулися збори, на яких обрано нову Управу Товариства МВБУ, його спробували з тактичних міркувань перейменувати в Український музей. Симона Наріжного призначили директором. Щоправда, перейменування Музею офіційно не дозволили, але Наріжному вдалося організувати справжню роботу установи і Товариства. Так було до приходу до влади в Чехословаччині комуністів 28 лютого 1948 р. Уже 15 березня заборонено діяльність Музею та його Товариства, а матеріали передано до розпорядження університетської та Національної бібліотек у Празі. Намагаючись врятувати майно Музею як власність американської установи, Симон Наріжний встиг оформити документи на офіційну передачу всього його майна 10 березня 1948 р. ЗУАДКу (Злученому Українсько-Американському Комітетові у Філадельфії)⁷⁸, але останній не став його вимагати у чехословацької влади⁷⁹ через низку причин. Симону Наріжному довелося боротися самотійно – спочатку за Музей, а потім – за своє добре ім'я.

15 жовтня 1947 р. в щоденнику “Свобода” в США з’явилася стаття за підписом “празького кореспондента І. К.” “Український Історичний Музей в Празі ще в 1945 році чехи передали більшовикам”, з фотографією, на якій нібито зафіксовано офіційний акт передачі (насправді на фото йшлося про передачу колишньої власності Чехії – Українського Історичного Кабінету). Передрукувала статтю більшість українських часописів на Заході. Спростування, що їх вислав Симон Наріжний до газет, не були опубліковані.

Григорій Каленик-Лисюк у містечку Онтаріо в Каліфорнії заснував Український національний музей, проголосивши його спадкоємцем МВБУ в Празі. Музей проіснував з 1954 по 1958 р., коли був об’єднаний з українським Музеєм в Чикаго, а фонди його, за даними О. Лужницького, розділили між українськими музеями в Клівленді, Детройті та Українським інститутом в Нью-Йорку⁸⁰.

Саме Григорій Каленик-Лисюк, який у 1948–1949 рр. був одним з директорів ЗУАДКу, став організатором переслідування Симона Наріжного, не лише друкуючи статті, в яких звинувачував колишнього директора Музею в його втраті, розкраданні коштів, називав радянським агентом, а й звертаючись до інших осіб з пропозицією написати статті на підтримку своєї позиції⁸¹. Симон Петрович у публікаціях-відповідях відстоював своє добре ім'я, спочатку в Канаді під псевдонімом Іван Бірич видавши брошуру щодо Музею, пізніше, вже в Австралії, заснувавши серію “Матеріали до історії Музею ВБУ”, в якій “коштом Групи членів і прихильників Музею ВБУ”, котру склали він та його брат Олександр⁸², циклостилєм на правах рукопису видав три книги: “Музей ВБУ в Празі й УНМузей в Онтаріо – Відкритий лист до редакції “Свободи” в Джерсі Сіті” (Цюрих, 1957, 44 с.), “До статті п. К. Лисюка” (Цюрих, 1958, 66 с.), “Як рятували Музей ВБУ” (Цюрих, 1959, 468 с.) та ін. У книгах (бо часописи не завжди містили його відповіді на закиди Каленика-

⁷⁸ Текст угоди, що зберігається в Архіві ЗУАДКу, у перекладі з чеської опублікував О. Лужницький : *Лужницький О.* Злучений Українсько-Американський Допомоговий Комітет та фонди бібліотеки визвольної боротьби в Празі // *Музей Визвольної Боротьби України. До 80-ї річниці заснування...* – С. 104–106.

⁷⁹ *Мушинка М.* Музей Визвольної боротьби України та доля його фондів ... – С. 39.

⁸⁰ *Лужницький О.* Злучений Українсько-Американський Допомоговий Комітет та фонди бібліотеки визвольної боротьби в Празі. – С.107.

⁸¹ Листи Г. Каленика-Лисюка з обвинуваченнями С. Наріжного і пропозицією написати відповідні статті зберігаються в архівах Л. Винара та М. Антоновича, як і копії листів з відмовою прийняти цю пропозицію (Архів УІТ).

⁸² *Мушинка М.* Симон Наріжний – літописець української еміграції... – С. 259.

Лисюка) він на підставі документів доводив свою непричетність до інкримінованих йому злочинів⁸³. У працях про події, пов'язані з Музеєм, був вражаюче чесним. Особливо в останній, де згадав про все, включно з допитами “генералом Горшковим” і пропозицією співпраці або повернення в радянську Україну, від якої відмовився⁸⁴. Втім, як доводить О. Лужницький, Каленик-Лисюк допускав фальсифікацію фактів у публікаціях⁸⁵.

У грудні 1948 р. на квартирі С. Наріжного в Гласній Тржебані відбувся обшук з конфіскацією рукописів, листування та інших матеріалів. Це було своєрідне попередження, після якого Симон Петрович вирішив виїхати з Чехословаччини. Оскільки, як і багато інших українців, він ніколи не приймав чеського громадянства, маючи так званий “нансенівський паспорт”, то підпадав під статус біженця й опіку Міжнародної Захисної Організації (IRO – International Refugee Organization). У 1949 р. Наріжні одержали закордонні паспорти та візи на постійне проживання в Аргентині, але органи безпеки Чехословаччини їм не дозволили виїхати. Це вдалося зробити лише 28 лютого 1950 р., коли Симон Наріжний з дружиною і молодшою донею Марією виїхали до табору в Ляндеку в Австрії, а звідти – до Австралії, де вже мешкала з чоловіком його старша доня Наталка.

В Австралії він ще якийсь час намагався боротися за Музей та своє добре ім'я, але пізніше перестав це робити. Працював спочатку на пташиній фермі, потім – на фабриці. У 1956 р. став членом Королівської Асоціації бібліотекарів Великобританії. Відмовившись від співпраці з Українською вільною академією наук та іншими українськими установами, співпрацював з Українським історичним товариством. У 1975–1976 рр. у кількох числах журналу товариства “Український історик” було надруковано його статтю про Товариство Нестора Літописця в Києві⁸⁶ – можна припустити, що це була остання з його опублікованих наукових праць.

Мешкаючи в невеличкому будинку в містечку Ді Вай, він десять років доглядав паралізовану дружину, відмовившись віддати її до лікарні. Там і помер 23 липня 1983 р. Вірогідно, єдиним виданням, що помістило некролог про вченого, написаний його студентом з УВУ Марком Антоновичем, став журнал “Український історик”⁸⁷.

Висновки. Підсумовуючи, підкреслимо, що науковий доробок С. Наріжного все ще потребує ґрунтовного монографічного дослідження. Більшість наукових проблем, яких він торкався у своїх працях, до сьогодні маловивчені, а самі праці стали бібліографічним раритетом в Україні, що також свідчить на користь потреби їх перевидання окремою збіркою. Музей визвольної боротьби України став справою життя С. Наріжного, який якнайдовше залишався у Празі з метою порятунку його фондів і робив усе можливе для того, щоб зберегти матеріали Музею. Після виїзду з Чехословаччини вчений якийсь час намагався боротися за Музей і власне добре ім'я, але згодом практично припинив українське громадське та наукове життя. Остання прижиттєва публікація праці С. Наріжного містилася в журналі Українського історичного товариства “Український історик”, де після його смерті було надруковано і некролог вченого.

---

⁸³ Дискусію, що розгорнулася стосовно МВБУ на сторінках еміграційної преси, розглянув у доповіді О. Лужницький (див.: *Лужницький О.* Злучений Українсько-Американський Допомоговий Комітет та фонди бібліотеки визвольної боротьби в Празі. – С. 108–110).

⁸⁴ *Наріжний С.* Як рятували Музей Визвольної Боротьби України. – Цюрих, 1959. – С. 61–68.

⁸⁵ *Лужницький О.* Злучений Українсько-Американський Допомоговий Комітет та фонди бібліотеки визвольної боротьби в Празі. – С. 109.

⁸⁶ *Наріжний С.* Історичне Товариство Нестора Літописця в Києві // *Український історик.* – 1975. – Т. XIII. – Ч. 1–2 (45–46). – С. 29–44; ч. 3–4 (47–48). – С. 43–60; 1976. – Т. XIV. – Ч. 1–4 (49–52). – С. 57–70.

⁸⁷ Професор Симон Наріжний (1898–1983) // *Український історик.* – 1983. – Т. XX. – Ч. 2–4 (78–80). – С. 190.